

Еволюція вітчизняного законодавства про господарсько-торговельну діяльність

Хрімлі К.О.

пошукач ІЕПД НАН України, м.Київ

Торгівля займає досить важливе місце в історії розвитку людства. Історія виникнення правової регламентації торгівлі налічує багато століть. Правила торгівлі та правила здійснення купецької діяльності містяться в багатьох правових пам'ятках історії.

Багато уваги питанням розвитку правової регламентації торговельної діяльності в історичному аспекті приділяли такі вчені як А.Камінка [1], В.Удинцев [2], П.Цитович [3], Г.Шершеневич [4] та інші. У наші часи увагу історичному розвитку торгівлі приділяли такі вчені як І.Данильєва, яка досліджувала проблематику правового регулювання торговельної діяльності в Україні [5], В.Богдан, що розглядала історичні аспекти становлення законодавства про захист прав споживачів [6]. О.В.Комах досліджувала питання правового статусу підприємств роздрібною торгівлі, зокрема торкаючись питань історичного аспекту розвитку законодавства про торгівлю в Україні за радянських часів та на етапі формування законодавства про торговельну діяльність незалежної України [7]. Однак, історичний аспект правової регламентації господарсько-торговельної діяльності як виду господарської діяльності потребує додаткового аналізу, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті: на підставі аналізу еволюції законодавства про господарсько-торговельну діяльність запропонувати періодизацію цього законодавства та виділити його окремі етапи.

Торговельні відносини зародилися з дуже давніх часів, у період, як тільки виникла необхідність обмінювати залишки виробленої продукції. Перше нормативне регулювання торгівлі зародилося ще в Дигестах

Юстиніана (Титул XIV). Вже в епоху XII таблиць була відома купівля-продаж в кредит [4, с.42].

Розвиток торгівлі в Україні з прадавніх часів мав певні особливості, що відрізняли її від розвитку торгівлі у західних країнах. Вони обумовлювалися тим, що досить довгий час в країні існували феодальні відносини які згодом трансформувалися, але кріпосне право відіграло значну роль у затримці розвитку торговельних відносин. Можна сказати, що досить довгий час торговельні відносини регламентувалися звичаєвим правом. Тобто, на законодавчому рівні були закріплені лише окремі незначні моменти, у всьому ж іншому торговельна діяльність регламентувалася загальноприйнятими торговими звичаями. Однак слід відмітити, що навіть на початку зародження правової регламентації господарсько-торговельної діяльності досить значна увага приділялася публічно-правовому регулюванню торговельних відносин, що є характерною рисою розвитку вітчизняного законодавства про господарсько-торговельну діяльність.

Одним з перших нормативно-правових актів, що регламентували торговельну діяльність є «Руська правда». Зокрема в ній встановлювалися правила щодо займу грошей для ведення торговельних операцій (ст.48), правила щодо зберігання товарів (ст.49), правила щодо отримання грошей та меду під проценти (ст. 50) а також відповідальність за борги при здійсненні торговельної діяльності (ст.55) [8]. Цей нормативний акт став першим писемним джерелом права, що регламентував торговельні відносини у їх зародковому стані.

Наступним нормативно-правовим актом є Псковська Судна грамота 1397-1467р.р., яка загалом регламентувала процедуру судочинства, але також окремі питання, що виникали стосовно торгівлі. Так, згідно ст.117 встановлювалася заборона людям, що служать у князя торгувати міцними напоями; ст. 120 регламентувала продаж корови та встановлювала відповідальність продавця за продаж хворої корови – корова повертається продавцю, а покупцю повертаються сплачені гроші; ст. 55 встановлювала

право покупця на звернення до суду у разі продажу речі неналежної якості (пропавшої речі) [9, с. 20, 39, 40].

Одними з перших писаних джерел правового регулювання торговельної діяльності можна також вважати Статути давньоруських князів, що встановлювали відповідальність за використання неправильних мір та вагів, за обмір та обвіс покупців, а також правило про необхідність кожного року перевіряти міри та ваги [1, с. 10], які заклали основи публічно-правової регламентації торговельної діяльності шляхом встановлення державного контролю за правильністю мір та вагів.

Наступний етап розвитку вітчизняної торгівлі характеризувався наступними особливостями та прийнятими реформами: провідне місце в експорті зайняли промислові товари; торгівля отримала активний баланс: експорт перевищив імпорт; створена «Комерц-колегія» - державний орган з контролю і керівництву торгівлею в Росії [2, с.25]. Ці особливості в розвитку торгівлі дали поштовх розвитку законодавства щодо регламентації торговельної діяльності.

Першим спеціальним нормативно-правовим актом, направленим на регламентацію господарсько-торговельної діяльності став прийнятий у 1653 році Статут торговий який згодом став іменуватися Староторговим статутом та у 1667 році був прийнятий Новоторговий статут [3, с.38]. Цей документ створював певні умови для розвитку національної торгівлі, захищав торговельні інтереси купців та промисловців, формував відповідну торговельну політику, спрямовану на економічний розвиток держави. Як зазначається в літературі, Новоторговим статутом всіляко заохочувалося скорочення імпортних операцій і збільшення експортних з метою залучення до скарбниці додаткових грошових коштів та формування активного торгового балансу [10, с.27].

Таким чином купецтво розвивалося та формувався певний клас, основним видом діяльності якого стало здійснення господарсько-торговельної діяльності (а саме, роздрібною та оптовою торгівлі). Розвиток

торговельної діяльності потребував її певного законодавчого врегулювання у відповідності до реальних економічних умов того часу. Почало створюватися та розвиватися законодавство з регламентації господарсько-торговельної діяльності.

Важливим кроком у формуванні законодавства щодо регламентації господарсько-торговельної діяльності стало прийняття Статуту торгового 1887 року та нової редакції Статуту торгового 1903 року, а також Статуту торгового судочинства, прийнятого також у 1903 році [5, с.6]. Цей статут регламентував порядок здійснення торговельної діяльності, що було досить актуально та прогресивно для свого часу. Він містив публічно-правові норми, спрямовані на регламентацію торговельної діяльності як виду господарської діяльності, встановлюючи порядок здійснення торгівлі, вимоги щодо організації торгівлі певними видами товарів та вимоги до здійснення певних видів торговельної діяльності, зокрема біржової торгівлі та ярмаркової торгівлі.

Першим кодифікованим нормативно-правовим актом, спрямованим на регламентацію господарсько-торговельної діяльності став Звід законів Російської імперії. Том одинадцятий, частина II якого ввібрала у себе Статути кредитний, торговий, про промисловість фабричну та заводську, і статут ремеслений [1, с.27]. Цей том регламентував вже саме торговельну діяльність, встановлюючи певні правила щодо здійснення торгівлі та певні правила щодо контролю за торговельною діяльністю.

У кінці XIX століття торговельна діяльність зазнала значних змін. У цей період виникли акціонерні торгові товариства, значного розвитку отримали оптова та біржова торгівля, що обумовило розробку ряду проектів законів щодо регламентації торговельної діяльності, однак ці спроби не дали вагомих результатів у зв'язку з революційними подіями 1917 року.

Після Жовтневої революції 1917 року Радянською державою була створена нова система торгівлі - соціалістична, яка потребувала нового законодавчого врегулювання у відповідності до умов того часу.

Націоналізація торгівлі, воєнні події та значне скорочення торгового обігу не сприяли розвитку радянського торговельного законодавства, тому у цей час більшість нормативно-правових актів царської Росії не була відмінена та продовжувала діяти. Як зазначає П.І.Стучка, закони та інші нормативно-правові акти ще не відпали, адже вони відповідали взаємовідносинам між людьми тому продовжували діяти [11, с.30].

Першим нормативно-правовим актом радянського періоду, спрямованим на регламентацію торговельної діяльності став Цивільний кодекс 1922 року [7, с.17]. Він містив окрему главу «Зобов'язальне право», яка регламентувала договори щодо здійснення торговельної діяльності, а саме, підрозділи IV «Купівля-продаж», V «Міна», VI «Займ», VII «Підряд» та VIII «Порука». Основним договором, спрямованим на реалізацію товарів був договір купівлі-продажу. В 1934 році Постановою ЦВК і РНК СРСР «Про відповідальність за обкрадання споживача і обман Радянської держави» [12, с.179] була введена кримінальна відповідальність за обман споживачів.

З розвитком соціалістичної економіки відбулися і зміни у регламентації торговельної діяльності. Було прийнято новий Цивільний кодекс УРСР 1963 року [13], який із змінами та доповненнями проіснував до 2003 року. Стосовно здійснення торговельної діяльності Цивільний кодекс значно розширив перелік договірних зобов'язань та встановив правові основи діяльності юридичних осіб. Зокрема, з'явилися глави про поставку, контракцію, займ, було врегульовано розрахункові, кредитні відносини та інші.

Стосовно регламентації порядку здійснення торговельної діяльності, пріоритет віддавався відомчим нормативним актам [7, с.25-27]. В країні існувало три форми торгівлі: державна, колгоспна та кооперативна, кожна з яких отримала певне законодавче врегулювання шляхом встановлення вимог до порядку здійснення певних видів торговельної діяльності та встановлення державного контролю за дотриманням торговельними підприємствами цих норм.

З 1991 року в Україні почало створюватися національне господарське законодавство. 7 лютого 1991 був прийнятий Закон «Про власність», спрямований на реалізацію Декларації про державний суверенітет України. Цей Закон передбачив існування в Україні трьох форм власності: приватної, колективної і державної. Відповідно до нього були прийняті Закон України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 року і Закон України «Про підприємства в Україні» від 27 березня 1991 року, які заклали правову основу змін у торгівлі [7, с. 35-36], а також низка спеціальних законів, спрямованих на регламентацію господарсько-торговельної діяльності.

У цей період торгівля отримала нові імпульси розвитку. Все це стало можливим насамперед тому, що в торгівлі, як і в інших сферах господарського життя, була легалізована і отримала рівні права з іншими формами приватна власність, розширилася сфера застосування колективної власності, зазнало змін правове регулювання державної власності. Внаслідок цього в торгівлі почали діяти принципово нові види підприємств.

Торговельні підприємства почали діяти у формі господарських товариств. Торговельна діяльність стала притаманною фізичним особам-підприємцям. Кооперативна торгівля практично припинила своє існування. Ринкова торгівля продовжила своє існування, переставши бути колгоспною торгівлею. На ринках почали реалізовуватись будь-які товари народного споживання. Всі ці зміни отримали відображення у нормативно-правових актах, що регламентували порядок здійснення торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування.

Наступною віхою в регулюванні господарсько-торговельної діяльності є прийняття Господарського кодексу України [14] (далі ГКУ), який набрав чинності з 01.01.2004р. та ввів поняття господарсько-торговельної діяльності та встановив її регламентацію. Також з 01.01.2004р. вступив у силу новий Цивільний кодекс України [15].

В даний час на правове регулювання торговельної діяльності направлена велика кількість різнорівневих нормативно-правових актів не лише нашої країни, але й міжнародних.

З набранням чинності ГКУ, у всі закони щодо регламентації господарсько-торговельної діяльності було внесено відповідні зміни, більшість з них була викладена у новій редакції у відповідності до норм ГКУ. Були також прийняті закони, що регламентують певні види господарсько-торговельної діяльності.

Крім законів господарсько-торговельну діяльність регламентує велика кількість підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів.

Сучасний етап розвитку законодавства про господарсько-торговельну діяльність характеризується значним розширенням переліку видів господарсько-торговельної діяльності, регламентованої Господарським кодексом України, наявністю великої кількості підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують порядок здійснення окремих видів господарсько-торговельної діяльності. Дістали законодавчого врегулювання нові форми торгівлі, зокрема торгівля на відстані, торгівля через торговельні автомати та інші.

Проведений аналіз еволюції законодавства про господарсько – торговельну діяльність дозволяє запропонувати періодизацію цього законодавства та виділити наступні етапи:

I етап – з початку XI століття до середини XVII століття – зародження окремих елементів законодавства про господарсько-торговельну діяльність. Початок цього етапу пов'язано з кодифікацією норм звичаєвого права, що було проведено у 1016-1054 році Ярославом Мудрим. Спочатку з'явилася Руська правда, потім Статут князя Володимира Святославовича, Статут Великого князя Всеволода та інші. Ці нормативно-правові акти

регламентували окремі моменти щодо продажу товарів (зокрема контроль мір та ваг, право на повернення хворої худоби);

II етап – з середини XVII століття до початку XX століття – формування спеціального торговельного законодавства. Початок нового етапу було обумовлено появою купецтва як окремого суб'єкта торговельної діяльності, що зумовило прийняття перших спеціальних нормативно-правових актів щодо регламентації торговельної діяльності та встановлення державного керівництва торговельною діяльністю. Такими нормативно-правовими актами стали Статут торговий 1653 року та Статут торговий 1667 року. Згодом Статут торговий було викладено в редакції 1903 року, в якій він проіснував до наступного етапу;

III етап – з кінця 1917 року до початку 1991 року – радянський період, що складається з трьох підетапів:

- 1) з 1917 року до 1921 року – регулювання торговельної діяльності дореволюційним законодавством. В зв'язку зі значним зменшенням товарообігу нове радянське законодавство було відсутнє;
- 2) з 1922 року до 1962 року – перше врегулювання торговельної діяльності у соціалістичній економіці. Прийняття Цивільного кодексу 1922 року послугувало початком регулювання торговельної діяльності в умовах соціалістичної економіки. Кодекс досить звужено регламентував питання торговельної діяльності, зокрема окремі зобов'язання. Було введено кримінальну відповідальність за обман споживачів;
- 3) з 1963 року до початку 1991 року – регулювання торговельної діяльності в умовах соціалістичної економіки. Початок цього етапу пов'язано з прийняттям нового Цивільного кодексу 1963 року, який більш розширено регламентував торговельну діяльність. В питаннях встановлення порядку здійснення окремих видів торговельної діяльності було віддано пріоритет відомчим нормативно-правовим актам;

IV етап – з середини 1991 року до початку 2004 року – початок створення господарського законодавства незалежної України. Початок етапу пов'язано із здобуттям Україною незалежності та прийняттям низки законів та підзаконних нормативно-правових актів, які спрямовано на регламентацію господарсько-торговельної діяльності. В цей період були прийняті норми права щодо регулювання біржової торгівлі, ліцензування окремих видів торговельної діяльності, встановлення порядку здійснення окремих видів торговельної діяльності;

V етап – з 2004 року до теперішнього часу – сучасний етап розвитку законодавства про господарсько-торговельну діяльність. Початок етапу обумовлено прийняттям Господарського кодексу України та нового Цивільного кодексу України, які набрали чинності з 01.01.2004р. Господарський кодекс України ввів поняття господарсько-торговельної діяльності та встановив її регламентацію, значно розширив та системно врегулював здійснення господарсько-торговельної діяльності. У відповідності до вимог сучасного економічного розвитку країни, законодавче врегулювання отримали нові форми торгівлі. Зокрема торгівля на відстані, торгівля через торговельні автомати, торгівля поштою та інші.

Література:

1. Каминка А.И. Очерки торгового права / А.И.Каминка. – М.: АО «Центр ЮрИнфор», 2002. – 547с.
2. Удинцев В.А. История обособления торгового права / Удинцев В.А. – Киев: Тип. Имп. Ун-та св. Владимира Н.Т. Корчак-Новицкого, 1900. – 224 с.
3. Цитович П.П. Учебникъ торговаго права / П. Цитович. – Киевъ ; СПб. : Изд. книгопродавца Н. Я. Оглоблина, 1891. – Вып. 1. – 300 с.
4. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права /по изданию 1914 г. / Г.Ф.Шершеневич. – Фирма «СПАРК», 1994. – 335 с.
5. [Данильева, И.](#) Становление торгового права в Украине: Историко-методологический аспект / [И. Данильева](#) // Підприємництво, господарство і право. – 07/2002. – №7. – С.3-6.

6. Богдан В.В.История становления законодательства о защите прав потребителей и практики его применения в России: Дис. к.ист.н.: 07.00.02 / В.В.Богдан, Курск, 2006. – 232с.
7. Комах Е.В. Правовой статус предприятий розничной торговли. Дис. К.ю.н. 12.00.04. / Е.В.Комах. – Донецк: ІЕПД НАН України. – 1999. – 215с.
8. Русская Правда. Краткая и Пространная редакции / Подготовка текста, перевод и вступительная статья М.Б. Свердлова // Библиотека литературы Древней Руси. СПб., 1997. – Т. 4. – С. 490-517, 668-669, 675-676.
9. Псковская судная грамота (1397-1467) Подлинная и въ переводе на современный языкъ съ примечаніями по установленію переводнаго текста. / И.И.Василевъ, Н.В.Кирпичников. Псковъ: Типографія Губернскаго Правленія, 1896. – 76с.
10. Тимошкіна Т.М. Економічна історія України / Т.М.Тимошкін . – М.: ЗАТ «Юстіцінформ», 2002. – 416с.
11. Стучка П. Народный суд в вопросах и ответах / П.Стучка. – М.-П-г. – 1918. – 60с.
12. Зверева Е.В. О некоторых вопросах правового регулирования права потребителей на качество товаров, работ, услуг в Украине / Е.В.Зверева // Актуальные проблемы правоведения. Самара, 2007. – № 3 (18). – С. 177-183.
13. [Цивільний кодекс УРСР](#): Закон Української РСР від 18.07.1963 № 1540-VI // [Електронний ресурс] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.
14. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // ВВРУ. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст.144.
15. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // ВВРУ. – 2003. – №№ 40-44. – Ст.356.

Анотація

Хрімлі К.О. Еволюція вітчизняного законодавства про господарсько-торговельну діяльність.

Стаття присвячена дослідженню еволюції вітчизняного законодавства щодо регламентації господарсько-торговельної діяльності як виду господарської діяльності, передбаченого Господарським кодексом України. Досліджено перші писемні джерела вітчизняного законодавства, що регламентували торговельну діяльність з прадавніх часів. Вивчено дореволюційне законодавство царської Росії щодо регламентації торговельної діяльності. Проаналізовано розвиток законодавства про торговельну діяльність у радянський період та в період незалежності нашої держави. Проведений аналіз еволюції законодавства про господарсько – торговельну діяльність дозволив запропонувати періодизацію цього законодавства та виділити п'ять етапів розвитку вітчизняного законодавства про господарсько-торговельну діяльність.

Ключові слова: правове регулювання, торгівля, торговельна діяльність, господарсько-торговельна діяльність, господарська діяльність.

Аннотация

Хримли Е.А. Эволюция отечественного законодательства о хозяйственно-торговую деятельность.

Статья посвящена исследованию эволюции отечественного законодательства о регламентации хозяйственно-торговой деятельности как вида хозяйственной деятельности, предусмотренного Хозяйственным кодексом Украины. Исследованы первые письменные источники отечественного законодательства, регламентирующих торговую деятельность с древнейших времен. Изучено дореволюционное законодательство царской России, регламентирующее торговую деятельность. Проанализировано развитие законодательства о торговой деятельности в советский период и в период независимости нашего государства. Проведенный анализ эволюции законодательства о хозяйственно - торговой деятельности позволил предложить периодизацию этого законодательства и выделить пять этапов развития отечественного законодательства о хозяйственно-торговой деятельности.

Ключевые слова: правовое регулирование, торговля, торговая деятельность, хозяйственно-торговая деятельность, хозяйственная деятельность.

SAMMARY

Hrymly K.O. Evolution of domestic legislation on economic and trade activities.

The article investigates the evolution of legislation on the regulation of economic and commercial activities as a form of economic activity, provided the Commercial Code of Ukraine. Investigated first written sources of domestic law regulating commercial activity since ancient times. Study of pre-revolutionary Tsarist legislation on the regulation of commercial activities. Analyzed the development of legislation on business activities in the Soviet period and the period of independence. The analysis of the evolution of legislation on economic - trade activities allowed to offer periods of this legislation and are five stages in the development of domestic legislation on economic and trade activities.

Keywords: regulation, trade, trading activities, economic and trade activities, economic activity.